

“C5+XITOY: MARKAZIY OSIYODA YANGI GEOSIYOSIY PLATFORMANING SHAKLLANISHI VA UNING ISTIQBOLLARI”

Shazamanov Shoazim Ibragimovich

Renessans ta'lim universiteti professori

Email:shozamonov@mail.ru

Sabirov Latifboy Otabek o'g'li

Toshkent kimyo-texnologiya instituti tayanch doktoranti

Email: latifboysabirov1804@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola “Markaziy Osiyo – Xitoy” (C5+Xitoy) formatining shakllanishi va 2023-yil Sian hamda 2025-yil Ostona sammitlari orqali institutsionallashuv jarayonini tahlil qiladi. Tadqiqotda “Markaziy Osiyo + 1” modeli mintaqaviy diplomatiyaning zamonaviy ko‘rinishi sifatida izohlanib, formatning normativ asoslari (suverenitet, aralashmaslik, “umumiy taqdir hamjamiyati/ruh” diskursi) va geoiqtisodiy yo‘nalishlari (transport yo‘laklari, savdo, energetika, “yashil” va raqamli hamkorlik) yoritiladi. Xulosada CA–Xitoy mexanizmi epizodik muloqotdan barqaror mintaqaviy boshqaruv arxitekturasiga o‘tayotgani va kelgusi natijalar amaliy ijro salohiyatiga bog‘liqligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo – Xitoy, C5+Xitoy, “Markaziy Osiyo + 1”, institutsionallashuv, mintaqaviylik, geoiqtisodiyot, transport koridorlari, suverenitet, ko‘p tomonlama diplomatiya, “umumiy taqdir hamjamiyati”.

ABSTRACT

This article analyzes the formation and institutional consolidation of the Central Asia–China (C5+China) format, focusing on the Xi'an 2023 and Astana 2025 summits. It conceptualizes the “Central Asia + 1” model as a contemporary form of regional diplomacy and examines the format’s normative foundations (sovereignty, non-interference, and the discourse of a “shared future/spirit”) alongside its geo-economic agenda (connectivity corridors, trade facilitation, energy cooperation, and green–digital initiatives). The article concludes that the mechanism is shifting from episodic summit diplomacy toward a more stable regional governance architecture, while future effectiveness will depend primarily on implementation capacity.

Keywords: Central Asia–China, C5+China, “Central Asia + 1”, institutionalization, regionalism, geo-economics, transport corridors, sovereignty, multilateral diplomacy, shared future community.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется формирование и институциональное укрепление формата «Центральная Азия – Китай» (C5+Китай) через призму саммитов Сиань-2023 и Астана-2025. Модель «Центральная Азия + 1» рассматривается как современная форма региональной дипломатии, позволяющая согласовывать позиции государств региона и выстраивать устойчивую повестку взаимодействия с внешним актором. Особое внимание уделяется нормативным основаниям (суверенитет, невмешательство, дискурс «сообщества общей судьбы/духа») и геоэкономической логике (транспортно-логистические коридоры, торговля, энергетика, «зелёные» и цифровые направления). Делается вывод о переходе формата от эпизодической саммитной дипломатии к более устойчивой архитектуре регионального управления, при этом ключевым фактором результативности выступает практическая реализация договорённостей.

Ключевые слова: Центральная Азия – Китай, C5+Китай, «Центральная Азия + 1», институционализация, регионализм, геоэкономика, транспортные коридоры, суверенитет, многосторонняя дипломатия, сообщество общей судьбы.

KIRISH

Zamonaviy davrda geosiyosiy jarayonlar chuqur transformatsiyaga uchrayotgan bir sharoitda tinchlik, barqarorlik va xavfsizlik tushunchalariga bo'lgan qarashlar ham tubdan yangilanmoqda. Global maydonda kuchlar nisbati o'zgarib, mintaqaviy markazlar o'sib borayotgan bir paytda, xalqaro munosabatlarni tartibga solishda institutsional asoslar, ko'p tomonlama muloqot platformalari va doimiy maslahatlashuv mexanizmlariga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchaydi. Albatta, Markaziy Osiyo davlatlari ham o'z tashqi siyosatini diversifikatsiya qilish, yangi hamkorlik formatlarini shakllantirish va global jarayonlarda faol ishtirok etishga intilmoqda. Ayniqsa, mintaqaning geostrategik o'rni, energetik va transport salohiyati, shuningdek, xavfsizlik tahdidlarining murakkablashuvi mintaqada davlatlarini tashqi siyosatda yangi institutlarga tayanishga undamoqda. Shunday o'zgarishlar sharoitida "C5+Xitoy" formati Markaziy Osiyoda paydo bo'lgan eng yangi geosiyosiy platformalardan biri sifatida shakllanib bormoqda. Bu format mintaqada davlatlari va Xitoy o'rtasidagi hamkorlikni faqat ikki tomonlama darajada emas, balki yagona muzokara maydoni sifatida ko'rib chiqishga imkon yaratdi.

Shu o'rinda birinchi navbatda mazkur format o'zi qanday tuzilma? maqsad vazifalari nimalardan iborat? qanday qoidalar asosida faoliyat yuritadi? Ildizlari qayerga borib taqaladi? kabi o'rinli savollar yuzaga kelishi tabiiy. Zamonaviy

xalqaro munosabatlarda “Markaziy Osiyo + 1” modeli mintaqaviy diplomatiyaning o‘ziga xos institutsional ko‘rinishi sifatida shakllanib, beshlikning tashqi hamkor bilan kollektiv ravishda muzokara olib borish imkoniyatini yaratadi. Ushbu formatning eng muhim jihati shundaki, u mintaqani bitta yaxlit subyektga aylantirib, barcha tomonlar o‘rtasidagi muloqotni ko‘p tomonlama va tizimli asosga qo‘yadi. Bunday diplomatik model, odatda, muntazam uchrashuvlar, rasmiy sammitlar, vazirlar darajasidagi maslahatlashuvlar va tematik ishchi guruhlar orqali faoliyat yuritadi. Unda kun tartibi tashqi hamkor tomonidan emas, balki mintaqaviy manfaatlar asosida shakllanadi, bu esa ishtirokchilarga o‘z pozitsiyalarini muvofiqlashtirish va strategik masalalarda yagona yondashuv ishlab chiqish imkonini beradi.

Mazkur formatning mazmuni iqtisodiy integratsiya, savdo va investitsiya oqimlarini muvofiqlashtirish, transport-logistika tizimlarini uyg‘unlashtirish, energetika sohasida bog‘liqlikni kuchaytirish, xavfsizlik masalalarida o‘zaro ishonchni mustahkamlash, ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash kabi yo‘nalishlar bilan boyitilgan. Bundan tashqari, ilmiy, madaniy-gumanitar aloqalar, ta‘lim va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash orqali jamiyatlararo integratsiyani ham kuchaytiradi. “Markaziy Osiyo + 1” modelining o‘ziga xosligi shundaki, u bloklashuv yoki harbiy-siyosiy ittifoq emas, balki umumiy manfaatlar, suveren tenglik va siyosiy aralashuvsiz hamkorlik tamoyillariga asoslangan muloqot platformasi sifatida qoraladi. Shu ma’noda, format mintaqaning global diplomatiyada ko‘rinishini oshirish, kollektiv ovoz orqali xalqaro kun tartibida faolroq ishtirok etish hamda tashqi hamkor bilan strategik masalalarni muvofiqlashtirilgan, barqaror va institutsionallashtirilgan darajada olib borish imkonini beradi.

Shu o‘rinda qayd etib o‘tish joizki aynan mazkur shakldagi birinchi tuzilma Yaponiya tomonidan 2004-yilda ilgari surilgan bo‘lib “Markaziy Osiyo + Yaponiya muloqati” nomi bilan faoliyat ko‘rsatgan. [1] Hech kimga sir emaski mazkur tuzilma orqali muloqat o‘rnatish ayniqsa oxirigi 10 yillikda keng qo‘llanilmoqda, xususan mintaqadagi geosiyosiy jarayonlarga befarq bo‘lmagan deyarli barcha yirik aktorlar tomonidan amalga oshirilib kelinmoqda. [2] Xususan, 2015-yilda AQSH tomonidan ilgari surilgan “C5+1” formati dastlab tashqi ishlar vazirlari uchrashuvi maqomida bo‘lgan bo‘lsa, 2025-yil 5-6-noyabr kunlari Vashingtonda davlat va hukumat vakillari o‘rtasida yuqori darajada sammit tashkil etilgani mintaqani global miqyosidagi rolining oshganiga ishora qiladi. Qolaversa, Yevropa ittifoqi, Rossiya, Janubiy Koreya kabi davlatlar ham shunga o‘xshash uchrashuvlar tuzilmasiga ega.

Bevosita biz tahlil qiladigan format bu “Markaziy Osiyo+Xitoy” shakli sanaladi. Birinchi navbatda, mazkur tashabbusning yuzaga kelishining tarixiy jihatlariga

e'tibor qaratib o'tishimiz lozim. Ushbu formatning shakllanishi siyosatshunoslikda mintaqaviylik va submintaqaviy tahlilning yanada kengroq rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda mintaqalar umumiy geografik, institutsional va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlar asosida shakllangan tizimli makonlar sifatida ko'rib chiqiladi. Shu nuqtai nazardan, Markaziy Osiyo postsovet institutsional merosi umumiy bo'lgan, rivojlanish muammolari taqqoslanadigan, xavfsizlik muammolari o'zaro bog'liq va tashqi qaramliklar bir-biriga o'xshash mintaqalar sifatida tushunila boshlandi. Shunday qilib, "Markaziy Osiyo + Xitoy" formati tashqi siyosatni tavsiflovchi tadqiqotlardan tarkibiy va tizim darajasidagi tahlilga o'tishni aks ettiradi, bunda Xitoy Markaziy Osiyo bilan o'zaro hamkorlik qiluvchi yagona tashqi subyekt sifatida kollektiv mintaqaviy muhit sifatida ko'rib chiqiladi. "Markaziy Osiyo + Xitoy" formatining shakllanishidagi asosiy xususiyat uning asimmetriyaga urg'u berishidir. Nisbatan muvozanatli ishtirokchilarni nazarda tutuvchi klassik mintaqalararo modellardan farqli o'laroq, bu format Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida iqtisodiy, siyosiy va institutsional salohiyatlarning noteng taqsimlanishini aniq o'z ichiga oladi. Xitoy uzoq muddatli strategik rejalashtirish qobiliyatiga ega bo'lgan tizim yaratuvchi kuch sifatida tasavvur qilinadi, Markaziy Osiyo esa ichki dinamikasi o'zaro ta'sir yo'nalishini shakllantiradigan, ammo to'liq aniqlamaydigan retseptor mintaqalar sifatida ishlaydi. Ushbu asimmetrik tuzilma olimlarga mintaqalar ichidagi qaramlik, moslashuv va tanlangan avtonomiya qonuniyatlarini o'rganish imkonini beruvchi markaziy tahliliy asosga aylandi.

"Markaziy Osiyo + Xitoy" formatining paydo bo'lishidagi yana bir muhim element uning ko'p o'lchovli xususiyatidir. Format iqtisodiy hamkorlik, xavfsizlik sohasidagi hamkorlik yoki diplomatiyani alohida sohalar sifatida ajratishdan ko'ra, ushbu o'lchamlarni yagona tahliliy maydonga birlashtiradi. [3] Iqtisodiy infratuzilma loyihalari, energetika sohasidagi hamkorlik, siyosiy muvofiqlashtirish va xavfsizlik mexanizmlari keng mintaqaviy hamkorlik tizimining o'zaro bog'liq tarkibiy qismlari sifatida talqin qilinmoqda. Ushbu integratsiyalashgan nuqtai nazar "Markaziy Osiyo + Xitoy" formatini torroq iqtisodiy yoki xavfsizlikka yo'naltirilgan modellardan ajratib turadi va uni xalqaro tadqiqotlardagi zamonaviy fanlararo yondashuvlarga moslashtiradi.

Ushbu formatning mustahkamlanishi ko'p tomonlama mexanizmlar rolining oshishi bilan yanada mustahkamlandi, bu esa ikki tomonlama tahlilning tushuntirish qobiliyatini pasaytirdi. Xitoy Markaziy Osiyo bilan mintaqaviy tashabbuslar, institutsional platformalar va muvofiqlashtirilgan siyosat doiralari orqali o'zaro aloqada bo'la boshladi. Shunday qilib, "Markaziy Osiyo + Xitoy" formati Markaziy Osiyodagi davlat darajasidagi xilma-xillikni ham, Xitoy bilan o'zaro

munosabatlarning mintaqaviy modellarini ham qamrab olishga qodir bo'lgan uslubiy vosita sifatida rivojlandi.

“Markaziy Osiyo+Xitoy” formati doirasidagi birinchi davlat rahbarlari o'rtasidagi uchrashuv 2023-yil 18-19-may kunlari Xitoyning Sian shahrida bo'lib o'tdi. Sian shahrida bo'lib o'tgan “Markaziy Osiyo – Xitoy” sammiti yakunlari bo'yicha qabul qilingan deklaratsiya Xitoy va Markaziy Osiyoning besh davlati o'rtasidagi mintaqaviy hamkorlik arxitekturasida sifat jihatidan yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu hujjat funksional va asosan amaliy hamkorlik doirasidan chiqib, uzoq muddatli strategik yo'nalishga ega, rasmiy tarzda institutsionallashgan mintaqaviy sheriklik modeliga o'tilganini anglatdi. Konseptual nuqtayi nazardan, deklaratsiya Markaziy Osiyo–Xitoy munosabatlarni faqat pragmatik manfaatlarga asoslangan aloqalar sifatida emas, balki siyosiy va me'yoriy poydevorga ega bo'lgan barqaror o'zaro ta'sir hamjamiyati sifatida talqin qildi. Hujjatda umumiy manfaatlar, o'zaro ishonch va “umumiy taqdir hamjamiyati” g'oyalariga tizimli urg'u berilishi Xitoy tashqi siyosiy diskursining mintaqaviy makonga ongli ravishda singdirilganini ko'rsatdi. Markaziy Osiyo davlatlari esa ushbu yondashuv orqali global tizimdagi chuqur strukturaviy o'zgarishlarga nisbatan oqilona va konsensual javob sifatida Xitoy bilan yanada chuqur va qonuniylashtirilgan hamkorlikni mustahkamlab bordilar.

Deklaratsiyaning markaziy tahliliy ahamiyati “Markaziy Osiyo – Xitoy” formatining institutsionallashuvida namoyon bo'ldi. Doimiy rahbarlar sammitining tashkil etilishi, vazirlik mexanizmlarining shakllantirilishi hamda doimiy faoliyat yurituvchi Kotibiyatning yaratilishi munosabatlarni tizimli va oldindan bashorat qilish mumkin bo'lgan boshqaruv tizimiga aylantirdi. Ushbu institutsional chuqurlik mazkur formatni Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlarining, masalan, SHHT doirasidagi avvalgi ko'p tomonlama platformalaridan alohida va eksklyuziv mintaqaviy kanal sifatida ajratib ko'rsatdi. Institutsional nuqtayi nazardan, bu jarayon siyosatni muvofiqlashtirish salohiyatini oshirdi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirdi va hamkorlikni byurokratik tartib-qoidalarga singdirdi, natijada yetakchilarning almashuvidan qat'i nazar, uzluksizlikni ta'minladi.

Siyosiy jihatdan deklaratsiya suverenitet, aralashmaslik va rejim barqarorligiga bo'lgan umumiy sodiqlikni mustahkamladi. Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlarining siyosiy rivojlanish yo'llari va ichki siyosatini ochiqdan-ochiq qo'llab-quvvatlagani, mintaqada “yagona Xitoy” tamoyilining qayta tasdiqlanishi o'zaro qonuniylik kelishuvini shakllantirdi. [4] Ushbu almashinuv davlatga asoslangan boshqaruv modellarini kuchaytirdi va Markaziy Osiyo – Xitoy formatini G'arbning liberal intervension tizimlaridan farq qiluvchi muqobil me'yoriy makon sifatida namoyon

etdi. “Rangli inqiloblar” va tashqi aralashuvlardan ochiqdan-ochiq voz kechilishi hamkorlikning xavfsizlikka yo‘naltirilgan xususiyatini ta’kidladi hamda rejim xavfsizligining birlashtiruvchi manfaat sifatidagi markaziy ahamiyatini ko‘rsatdi.

Iqtisodiy jihatdan deklaratsiya “Bir makon, bir yo‘l” tashabbusini Xitoy va Markaziy Osiyoni bog‘lovchi asosiy integrativ tuzilma sifatida belgilab berdi. BRIning Markaziy Osiyodagi barcha besh davlatning milliy rivojlanish strategiyalariga moslashtirilgani loyihalarga asoslangan hamkorlikdan strategik iqtisodiy sinxronizatsiyaga o‘tilganini ko‘rsatdi. Infratuzilmani rivojlantirish, savdoni osonlashtirish, energetika sohasidagi hamkorlik, raqamli bog‘liqlik va sanoat kooperatsiyasi alohida ikki tomonlama tashabbuslar sifatida emas, balki mintaqaviy iqtisodiy tizimning o‘zaro mustahkamlovchi elementlari sifatida taqdim etildi. Bu holat Xitoyning yo‘laklar va tarmoqlarga asoslangan integratsiyani afzal ko‘rganini aks ettirdi, Markaziy Osiyo davlatlari esa o‘z aloqalarini kengaytirish, diversifikatsiya qilish va tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishga intilganliklarini namoyon etdilar.

Transport yo‘laklari, logistika tizimlari, bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish hamda multimodal infratuzilmani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgani Xitoyning tashqi iqtisodiy strategiyasida Markaziy Osiyo mintaqasining muhim trans-Yevroosiyo markazi sifatida qayta belgilanganini ko‘rsatdi. Transkaspiy yo‘nalishlari, Xitoy–Markaziy Osiyo–Yevropa transport yo‘laklari hamda Xitoy–Qirg‘iziston–O‘zbekiston temir yo‘li kabi loyihalar mintaqaviy bog‘liqlikni nafaqat iqtisodiy maqsad, balki geosiyosiy aktiv sifatida shakllantirgan fazoviy mantiqning yaqqol namunasiga aylandi. [5] Tahliliy nuqtayi nazardan, ushbu infratuzilma Markaziy Osiyo–Xitoy formatining geoiqtisodiy o‘lchamini ta’kidlab, u uzoq muddatli mintaqaviy tuzilmalashtirish vositasi sifatida faoliyat ko‘rsatganini anglatdi.

Deklaratsiyada madaniy-gumanitar va ma’rifiy hamkorlik strategik jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi yo‘nalish sifatida belgilandi. Akademik almashinuvlar, madaniyat markazlari faoliyati, yoshlar dasturlari hamda kasb-hunarga o‘qitish tashabbuslari davlatlararo hamkorlikning ijtimoiy poydevorini mustahkamlashga qaratildi. [6] Tahliliy nuqtayi nazardan, ushbu chora-tadbirlar Xitoyning mintaqadagi ishtirokini normallashtirish, jamiyat va institutlar darajasida barqaror hamkorlikni shakllantirish hamda ehtimoliy ijtimoiy qarshiliklarni kamaytirishga xizmat qilgan yumshoq kuch vositalari sifatida namoyon bo‘ldi.

Nihoyat, deklaratsiya Markaziy Osiyo – Xitoy formatini yanada kengroq ko‘p tomonlama tizim doirasiga joylashtirdi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, xalqaro huquq va ko‘p tomonlama boshqaruv tamoyillariga sodiqlikni yana bir bor tasdiqladi hamda shu bilan birga Xitoy tashabbusi ostida ilgari surilgan rivojlanish, xavfsizlik

va sivilizatsiya sohasidagi global tashabbuslarni qo'llab-quvvatladi. Ushbu ikkiyoqlama joylashuv mazkur formatga bir vaqtning o'zida mintaqaviy sheriklik modeli sifatida ham, Markaziy Osiyo davlatlarini Xitoyning global diplomatik kun tartibi bilan muvofiqlashtirishga xizmat qiluvchi platforma sifatida ham faoliyat yuritish imkonini berdi. Xulosa qilib aytganda, Sian deklaratsiyasida Markaziy Osiyo-Xitoy formati strategik jihatdan keng qamrovli, normativ jihatdan muvofiqlashtirilgan va tarkibiy jihatdan mustahkamlangan mintaqaviy sheriklik sifatida institutsionallashtirilgan. [7] U pragmatik hamkorlikdan tizimli mintaqaviy boshqaruvga o'tishni aks ettiradi, Markaziy Osiyoni Xitoyning mintaqaviy va global strategiyasining ajralmas tarkibiy qismiga aylantiradi, shu bilan birga Markaziy Osiyo davlatlariga iqtisodiy rivojlanish, siyosiy qo'llab-quvvatlash va rivojlanayotgan xalqaro tartibdagi strategik muvozanatni ta'minladi.

Ostona shahrida bo'lib o'tgan Ikkinchi Markaziy Osiyo – Xitoy sammiti (2025-yil 17-iyun) va uning yakuniy deklaratsiyasi mazkur formatning “tadbir sifatidagi sammit” bosqichidan “institut sifatidagi sammit” darajasiga ko'tarilganini ko'rsatdi. Boshqacha aytganda, ushbu uchrashuv siyosiy ramziylikka asoslangan voqelikdan nisbatan zich va barqaror mintaqaviy boshqaruv arxitekturasiga o'tish sifatida talqin qilindi. Nazariy nuqtayi nazardan, hujjat institutsionalizm tamoyillarining mustahkamlanganini namoyon etdi: muntazam sammitlar, doimiy kotibiyat va vazirlik yo'nalishlari orqali muloqotning institutsional asoslari kengaytirildi. Shu bilan birga, rejim xavfsizligi konvergensiya ham qayta tasdiqlandi, ya'ni suverenitet va aralashmaslik tamoyillariga sodiqlik, Sian deklaratsiyasida ilgari surilgan “rangli inqiloblar”ga qarshi mantiqning hozirgi bosqichda suverenitet, hududiy yaxlitlik va siyosiy o'zaro qo'llab-quvvatlash tili orqali yangilangan shaklda mustahkamlanganini ko'rsatdi.

Geoiqtisodiy mintaqaviylik doirasida esa transport va aloqa yo'laklari, logistika infratuzilmasi, savdoni osonlashtirish, sanoat zanjirlarini rivojlantirish, shuningdek, “yashil” minerallar va energetika sohalaridagi hamkorlik mintaqaviy integratsiyaning asosiy ustunlari sifatida belgilandi. Sian-2023 deklaratsiyasi bilan qiyoslaganda, Ostona sammitining asosiy yangiligi hamkorlik hajmining shunchaki kengaytirilishida emas, balki Markaziy Osiyo – Xitoy formatining doimiyligini rasmiylashtirishda namoyon bo'ldi. [8] Rahbarlar ushbu mexanizmga aniq byurokratik salohiyatga ega, o'zining barqaror kun tartibi va institutsional ritmi mavjud bo'lgan doimiy tuzilma sifatida munosabatda bo'ldilar; xususan, ikki yilda bir marotaba o'tkaziladigan sammitlar, tematik yillar va faol ish mexanizmlari belgilandi.

Xalqaro munosabatlar nazariyasida institutsionalistlar tomonidan ta'riflangan "yo'lga bog'liqlik"ka asoslangan institutsional blokirovka aynan shu jarayonda yaqqol namoyon bo'ldi: kotibiyatlar, vazirlik darajasidagi yig'ilishlar va muntazam muvofiqlashtirish mexanizmlarining shakllanishi hamkorlikni alohida siyosiy irodaga kamroq bog'liq holga keltirdi va uni tobora ko'proq davlat apparatlari faoliyatiga singdirib bordi.

Ikkinchi nazariy qatlam normativ tartibga solish bilan bog'liq bo'ldi. Ostona deklaratsiyasi "Markaziy Osiyo – Xitoy ruhi" deb atalgan formatning g'oyaviy mazmunini chuqurlashtirdi hamda hamkorlikni tenglik, o'zaro hurmat, o'zaro manfaat va "birgalikda modernizatsiya qilish" kabi umumiy tamoyillar bilan bevosita bog'ladi. Bu yondashuv oddiy ritorika sifatida emas, balki tuzilmaviy nomutanosiblik, ya'ni Xitoyning resurs va salohiyat jihatidan ustunligi mavjud sharoitda ham mazkur formatni qadriyatlarga asoslangan va ierarxik bo'lmagan hamkorlik modeli sifatida qonuniylashtirishga qaratilgan strategiya sifatida namoyon bo'ldi.

Konstruktivistik nuqtayi nazardan, deklaratsiya o'zaro ishonch, uzoq muddatli do'stlik va umumiy kelajak g'oyalariga takroran murojaat qilish orqali Markaziy Osiyo va Xitoyni barqaror hamkorlik hamjamiyati sifatida tasavvur etiladigan umumiy o'ziga xoslikni mustahkamlashga intildi. Si Szinpinning rasmiy maqolasida hamda sammit doirasida imzolangan shartnomada abadiy do'stlik munosabatlarini "qonun shaklida mustahkamlash" zarurligi alohida ta'kidlandi, bu esa normativ majburiyatlarning yumshoq siyosiy bayonotlardan huquqiy shakl bilan ta'minlangan me'yorlarga o'tganini anglatdi va klassik institutsional rivojlanish bosqichi sifatida baholandi.

Uchinchidan, eng muhim institutsional-huquqiy natija sifatida Ostona shahrida Abadiy (doimiy) yaxshi qo'shnichilik, do'stlik va hamkorlik to'g'risidagi shartnoma imzolandi. Mazkur shartnoma Markaziy Osiyo – Xitoy formatida konstitutsiyaviy hujjat vazifasini bajardi: u munosabatlarni oddiy memorandumlar va sektorlararo kelishuvlar darajasidan yuqoriga ko'tardi hamda hamkorlikni tashqi zarbalarga va siyosiy rahbariyat almashuviga nisbatan barqaror qilish niyatini aniq ifodaladi.[9] Xitoyning rasmiy diplomatik manbalari ushbu shartnomani qo'shnichilik diplomatiyasida "yangi yo'nalish" va "ilg'or tashabbus" sifatida ta'rifladilar, bu esa tahliliy jihatdan muhim bo'lib, Markaziy Osiyo – Xitoy formatining Xitoyning kengroq mintaqaviy strategiyasi doirasida namunaviy model sifatida joylashtirilganini ko'rsatdi.

To'rtinchidan, deklaratsiyaning iqtisodiy bo'limlari xalqaro siyosiy iqtisod adabiyotida o'zaro bog'liqlikka asoslangan geoiqtisodiyot sifatida tavsiflanadigan yondashuvni aks ettirdi. Mintaqa alohida ikki tomonlama bozorlar yig'indisi sifatida

emas, balki savdo yo‘laklari, logistika infratuzilmasi hamda ishlab chiqarish va ta‘minot zanjirlari uchun yaxlit platforma sifatida talqin qilindi. JST qoidalariga sodiqlik, savdoni soddalashtirish, “yagona darcha” asosidagi bojxona modernizatsiyasi, yuk tashish jarayonlari va konteyner oqimlarini raqamlashtirishga takroriy urg‘u berilishi yanada kengroq tendensiyaga mos keldi: Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari geografik joylashuvni institutsionallashtirilgan tranzit salohiyati va investitsiyaviy jozibadorlik manbaiga aylantirishga intildilar. Reuters agentligi sammitni yoritarkan, aynan shu jihatni ta‘kidlab, shartnoma va hamkorlik savdo, energetika, temir yo‘l transporti hamda foydali qazilmalar sohalari bilan chambarchas bog‘langanini, shuningdek, Xitoy – Qirg‘iziston – O‘zbekiston temir yo‘lining kengroq Yevroosiyo makonida strategik bog‘liqlik loyihasi sifatidagi ahamiyatini alohida qayd etdi. [10]

Beshinchidan, Ostona sammiti Markaziy Osiyo – Xitoy formatining byurokratik infratuzilmasini ishchi kotibiyat va aniq belgilangan rahbariyat orqali mustahkamladi; bu holat sammitdan keyingi brifinglar va hisobotlarda Sun Veydun tomonidan alohida qayd etildi. Ushbu jarayon muhim ahamiyat kasb etdi, chunki kotibiyatlarning shakllanishi muvofiqlashtirish xarajatlarini kamaytirdi, kun tartibining uzluksizligini ta‘minladi hamda “muammoni kengaytirish” imkonini yaratdi, ya‘ni sun‘iy intellekt boshqaruvi, ma‘lumotlar xavfsizligi, iqlim texnologiyalari va qashshoqlikni kamaytirishga qaratilgan platformalar kabi yangi yo‘nalishlarning hamkorlik doirasiga kiritilishiga sharoit yaratdi. Xitoy ommaviy axborot vositalari Sun Veydunni “Xitoy – Markaziy Osiyo” mexanizmi kotibiyatining bosh kotibi sifatida tilga oldilar va mintaqaviy hamkorlik tenglik, o‘zaro hurmat hamda o‘zaro manfaat tamoyillariga asoslangan holda olib borilayotganini ta‘kidladilar, bu esa formatning institutsional va me‘yoriy ustunlarini yanada mustahkamladi.

Oltinchidan, deklaratsiya xavfsizlik masalalarini an‘anaviy terrorizmga qarshi kurash doirasidan kengaytirib, xavfsizlikni noan‘anaviy boshqarish sohaslarini ham qamrab oldi; xususan, kiberxavfsizlik, bioxavfsizlik, tabiiy ofatlarga qarshi choralar va epidemiyalar bo‘yicha hamkorlik ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilandi. Shu bilan birga, SHHTga xos bo‘lgan klassik “uch yovuzlik” — terrorizm, separatizm va ekstremizm tushunchalari saqlab qolindi. Nazariy jihatdan, bu yondashuv xavfsizlik mintaqaviyligi konsepsiyasiga mos keldi, chunki xavfsizlik sohasidagi hamkorlik ko‘p qirrali tus oldi va infratuzilma hamda iqtisodiy loyihalar xavfsizlik obyektlari sifatida ko‘rib chiqildi, jumladan, yirik loyihalarni, ta‘minot zanjirlarini va chegara tartiblarini himoya qilish masalalari ilgari surildi. Natijada, Markaziy Osiyo – Xitoy formati o‘zini faqat diplomatik muloqot maydoni sifatida emas, balki mintaqaviy

xavfsizlik va taraqqiyotni o‘zaro bog‘lovchi kompleks mexanizm sifatida namoyon etdi.

Yettinchidan, iqlim va “yashil” kun tartibi Ostona sammitida dekorativ element sifatida emas, balki aniq institutsional mexanizmlar orqali mustahkamlandi. Xususan, iqlim texnologiyalarini uzatish platformalari, mintaqaviy iqlim forumlarini shakllantirish hamda qayta tiklanadigan energiya va vodorod yo‘nalishlariga oid tashabbuslarga murojaat qilinishi ushbu yo‘nalishning institutsionallashtirishini ko‘rsatdi. Bu jarayon Markaziy Osiyo va Xitoy o‘rtasidagi hamkorlikni global boshqaruv mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan urinishni, shuningdek, mintaqaviy institutlar va loyiha asosidagi hamkorlik quvurlarini barpo etish intilishini aks ettirdi. Tahliliy jihatdan, ushbu yondashuv gibridd strategiya sifatida namoyon bo‘ldi, ya’ni global me’yoriy muvofiqlashtirish mintaqaviy darajadagi amalga oshirish salohiyati bilan birlashtirildi; bu esa sheriklarga hamkorlikni xalqaro miqyosda qonuniy va legitim sifatida taqdim etish imkonini berdi hamda bir vaqtning o‘zida mintaqaviy siyosiy maydon ustidan nazoratni saqlab qolishga xizmat qildi.

Nihoyat, Ostona sammiti Markaziy Osiyo – Xitoy formatini yetuk mintaqaviy tartib mexanizmi sifatida tasdiqladi. Mazkur format, birinchidan, huquqiy jihatdan mustahkamlandi (imzolangan shartnoma orqali), ikkinchidan, institutsional jihatdan tartibga solindi (sammitlar, vazirlik mexanizmlari va doimiy kotibiyatlar orqali), uchinchidan, iqtisodiy jihatdan tuzilmaviy shakl kasb etdi (transport yo‘laklari, savdoni osonlashtirish, sanoat kooperatsiyasi, “yashil” minerallar va energetika yo‘nalishlari orqali) hamda, to‘rtinchidan, me’yoriy jihatdan tartibga solindi (umumiy “ruhiyat”, suverenitet tamoyili, BMTga asoslangan ko‘p tomonlamalik va inson huquqlarini siyosiylashtirishga qarshilik orqali). Sammit yakunlari bo‘yicha e’lon qilingan rasmiy xulosalarda yagona strategik “soyabon” ostida ko‘plab tarmoq vositalari orqali institutsional aloqalarni “qalinlashtirish” qonuniyatiga mos ravishda hamkorlik bo‘yicha katta hajmdagi hujjatlar to‘plami, ya’ni 55 ta hujjat imzolanganligi qayd etildi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo – Xitoy (MO–Xitoy) formatining 2023-yildan keyingi evolyutsiyasi 2025-yil iyun oyida bo‘lib o‘tgan Ostona sammiti bilan mantiqiy yakun topdi va ushbu jarayon munosabatlarning epizodik sammit diplomatiyasi doirasidan chiqib, mintaqaviy boshqaruvning tizimli va barqaror mexanizmga aylanganini ko‘rsatdi. Dastlab jamoaviy jalb etishning siyosiy signali sifatida shakllangan format vaqt o‘tishi bilan institutsionallashtirish tuzilmaning aniq belgilarini namoyon etdi: rahbarlar darajasidagi muntazam uchrashuvlar, vazirlik mexanizmlarining kengaytirilishi, faoliyat yurituvchi kotibiyatning shakllanishi

hamda uzoq muddatli shartnomalar tizimi orqali mustahkamlangan huquqiy-siyosiy tayanch vujudga keldi. Ushbu institutsional “qalinlashuv” tahliliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etdi, chunki u bashorat qilish imkoniyatlarini kengaytirdi, muvofiqlashtirish xarajatlarini kamaytirdi va hamkorlikni qisqa muddatli zarbalar, siyosiy rahbariyat almashuvi hamda tashqi turbulentliklarga nisbatan ancha chidamli holga keltirdi.

Umuman olganda, Markaziy Osiyo – Xitoy formati ikki tomonlama ta’sirga ega bo’lgan yangi mintaqaviy tartib vositasi sifatida talqin qilindi. U Xitoyning muntazam institutlar va umumiy tuzilmalar orqali Markaziy Osiyo bo’ylab hamkorlikni tashkil etish va boshqarish qobiliyatini mustahkamladi, shu bilan birga Markaziy Osiyo davlatlariga raqobat kuchli bo’lgan xalqaro muhit sharoitida modernizatsiya jarayonlarini olib borish, mintaqaviy va global bog’liqlikni kengaytirish hamda muzokaralar yuritish uchun qo’shimcha institutsional platforma taqdim etdi. Asosiy tahliliy xulosa shundan iborat bo’ldiki, mazkur formatning kelajakdagi samaradorligi ramziy sammit deklaratsiyalariga kamroq bog’liq bo’lib, ko’proq amaliy ijro salohiyatiga taqaldi. Xususan, natijalar moliyalashtirish shartlari, institutsional mexanizmlarning samaradorligi, ichki siyosiy cheklovlar hamda Markaziy Osiyo davlatlarining assimetrik sheriklik doirasida o’z manfaatlarini muvofiqlashtirish va siyosiy agentlikni saqlab qolish qobiliyatiga bevosita bog’liq ekanligi ta’kidlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yaponiya tashqi ishlar vaziri Takeshi Ivaya https://www.uz.emb-japan.go.jp/itpr_uz/articlebyfmiwaya.htm
2. Tolipov F. O’rta Osiyoda "5+1" geosiyosiy arifmetika. https://cabar.asia/ru/geopoliticheskaya-arifmetika-5-1-v-tsentralnoj-azii?fbclid=IwAR2ILPw_28MYbqZzYR3Yn08v_ZbI3SqQ9-oc4apaWwSjXaVFhaz0ux-MURs
3. Tolipov, Farkhod. Geopolitics and Security Issues in Central Asia. Uzbekistan, Tashkent: Akademnashr, 2016, pp. 45–68.
4. Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China. Joint Statement of the First China–Central Asia Summit. Beijing / Xi’an (China): MFA PRC, 2023, pp. 1–12.
5. Kozhirova, Svetlana, Kairat Batyrbayev & Jingcheng Li (2024). Cooperation of China with the Countries of Central Asia within the Framework of Chinese Global Initiatives. Journal of Central Asian Studies, Vol. XX (2024), pp. 4–22.

6. Xi'an Declaration of the China-Central Asia Summit
<https://www.newscentralasia.net/2023/05/20/xian-declaration-of-the-china-central-asia-summit/>
7. Sharapov, A. A. (2025). China's Interests in Central Asia. *Frontline Social Sciences and History Journal*, Vol. 5, Issue 06 (Jun. 2025), pp. 14–20.
8. Астанинская декларация второго саммита "Центральная Азия - Китай"
<https://centrasia.org/newsA.php?st=1750258800>
9. Treaty on eternal good-neighborliness, friendship, cooperation a new landmark in China-Central Asia relations: FM spokesperson
https://en.chinadiplomacy.org.cn/2025-06/19/content_117935732.shtml?utm_source=chatgpt.com
10. China's Xi signs treaty to elevate ties with Central Asia
https://www.reuters.com/business/media-telecom/chinas-xi-signs-treaty-elevate-ties-with-central-asia-2025-06-17/?utm_source=chatgpt.com